

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – מגילה, עמ' 45-54

שיעור ג

זמן מקרא מגילה במקום שספק אם הוא סמוך

(מגילה ב ע"ב, ג ע"ב)

הקדמה

א. דין סמוך או נראה

ב. קריאת מגילה בשכונה ששייכת מוניציפלית לכרך אך ללא רצף בתים
סיכום

הקדמה

בעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון קוראים מגילה בט"ו באדר, וכן במקומות הסמוכים והנראים לה. כיום ירושלים היא המקום היחיד בארץ ובעולם שקוראים בו מגילה בט"ו באדר בלבד, לכל הדעות. זכינו שסביב ירושלים שבתוך החומה העתיקה נבנו שכונות חדשות שגם נושאות את השם ירושלים, והן שייכות לאותה העיר מבחינה מוניציפלית. בעבר היו דיונים בנוגע לזמן מקרא מגילה בשכונות חדשות שהיו רחוקות מהחומה ולא ראו מהן את החומה, והיו שכונות שקראו בהן מגילה ב"ד באדר בלבד.

הרא"ה קוק היה רבה של ירושלים, והוא נשאל על זמן מקרא מגילה בשכונות בית וגן, שבתיה היו מרוחקים מחומת ירושלים ומשכונות אחרות שקמו לפניה. מתשובתו המקורית של הרא"ה קוק אפשר ללמוד הלכה בנוגע למקרא מגילה בשכונות סמוכות לעיר מוקפת חומה.

א. דין סמוך או נראה

בגמרא (ג ע"ב) נאמר:

גופא, אמר רבי יהושע בן לוי: כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו, נדון ככרך.

תנא: סמוך – אף על פי שאינו נראה, נראה – אף על פי שאינו סמוך.

בשלמא נראה אף על פי שאינו סמוך – משכחת לה כגון דיתבה בראש ההר. אלא סמוך אף

על פי שאינו נראה, היכי משכחת לה?

אמר רבי ירמיה: שיושבת בנחל.

דברי רבי יהושע בן לוי נזכרו קודם בגמרא (ב ע"ב):

דאמר רבי יהושע בן לוי: כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו, נידון ככרך.

עד כמה? אמר רבי ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא: כמחמתן לטבריא, מיל.

ולימא מיל? הא קא משמע לן: דשיעורא דמיל כמה הוי – כמחמתן לטבריא.¹

אין אצל רבי יהושע בן לוי הגדרה ברורה מה נחשב סמוך או נראה, ואם יש מגבלת מרחק כלשהי. בשני המקורות רבי ירמיה הוא זה שהסביר את דברי רבי יהושע בן לוי. הוא ציין דוגמה לסמוך אף

¹ בירושלמי (עירובין ה, ז) נאמר: "אמר ר' אלעזר... בראשונה היו בני טיבריא מהלכין את כל חמתה ובני חמתה אינן מגיעין אלא עד הכיפה, ועכשיו בני חמתה ובני טיבריא עיר אחת היא". דרכו של עולם שיעיר מתרחבת ומתפתחת. קודם לכן היה מרחק של מיל בין חמתן לטבריא, ובמשך הזמן הן הפכו לעיר אחת.

על פי שאינו נראה, והסביר שהמרחק בין עיר המוקפת חומה לאזור הסמוך שבו גם יקראו מגילה בט"ו באדר הוא ברדיוס מיל.

בתוספתא (א, א) נאמר: "הסמוכין לכרך ונראין עמו, הרי הן כיוצא בו". התוספתא נזכרה גם בירושלמי (א, א). דברי רבי יהושע בן לוי דומים לתוספתא, וייתכן שבגמרא נזכרה הבריייתא שסמוך הכוונה אף על פי שאינו נראה, ונראה אף על פי שאינו סמוך, כדי לומר שזו אכן כוונת התוספתא. גם בירושלמי מופיעה בשמו של רבי חייא בר אבא הדוגמה של חמת הסמוכה לטבריה, אם כי שם נאמר שגם חמת עצמה וגם טבריה הן ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון. לא נזכר בירושלמי שהמרחק בין חמת לטבריה היה מיל.

המפרשים שאלו למה מתייחסת הגמרא בשאלתה ובתשובתה "עד כמה?... מיל": מקום סמוך ולא נראה, או שניהם?²
הרמב"ם (הל' מגילה א, י) פסק:

וכרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו, אם אין ביניהם יתר על אלפים אמה הרי זה כדרך וקוראין בט"ו.

כך פסקו גם הטור והשולחן ערוך (אורח חיים סי' תרפח, ב). על דין זה כתב הרב אברהם ישעיהו קרליץ (חזון איש, אורח חיים, סי' קנא):

נראה דאם נתוספו בתים חוץ לחומה, אע"פ שהאריכו חוץ לתחום, ויש בתים שאינם סמוכים ואינם נראים, מכל מקום קורין בט"ו כיון שכל העיר כד' אמות, ומקרי כולן תוך התחום, ובלבד שלא יהיה ביניהן מגרש פנוי שבעים אמה או קמ"א אמה.

מגרש פנוי שבעים אמה (כשלושים וחמישה מטרים) מספיק לבית בודד, וקמ"א אמה הן המרחק בין שתי ערים (טור ושולחן ערוך, אורח חיים סי' שצח, ו-ז). לפי החזון איש אין מגבלה על הגדלת המרחק, אך כדי שבמקום סמוך לכרך יקראו מגילה בט"ו באדר צריך שיהיה רצף של בתים בינו ובין הכרך, ושהמרחק בין הבתים לא יעלה על שבעים אמה. העיר המוקפת חומה מימות יהושע בן נון איננה יכולה להתרחב, אך המקום הסמוך יכול להתרחב ללא הגבלה. הביטוי בדברי החזון איש "העיר כולה כד' אמות" מקורו בהלכות עירוב תחומין של שבת (עירובין ס ע"ב), ומשמעותו היא שיש לראות את כל מרחב התחום כעיר אחת. במקום נוסף בהלכות מגילה (חזון איש, שם סי' קנג, ב) הוסיף עוד:

ולעיל סימן קנא כתבנו שאם נתוספו בתים סמוך לחומת הכרך והם מתיחדים לעיר אחת שאין ביניהם הפסק ע' אמה ושיריים, אף הן נמשכין חוץ למיל לא גריעי מסמוכין תוך התחום ומופסקין ע' אמה ושיריים ויותר. ולהמבואר אפילו ביש הפסק גדול בין הבתים לחומת הכרך, כל שאין הפסק יותר ממיל, הרי הבתים בכלל סמוך. וכל שתחילת העיר במרחק מיל ולא יותר, הרי כל העיר בכלל סמוך.

- שתי אפשרויות למקרא מגילה בט"ו באדר בבתיים שנבנו מחוץ לכרך מימות יהושע בן נון:
- א. מבנים שבתוך רדיוס מיל מחומת העיר, גם אם המרחק ביניהם עולה על שבעים אמה ושני שליש.
 - ב. רצף אחיד של בתים מחומת הכרך שהמרחק בין הבתים אינו עולה על שבעים אמה ושני שליש, גם אם רצף הבתים הוא מעבר לאלפיים אמה מהכרך.

² סיכום הדעות של הראשונים: בירור הלכה, מגילה עמ' ג.

שני המצבים הללו מקנים למקומות הללו מעמד של עיר אחת. הבתים הללו אינם מוגדרים כסמוכים לכרך אלא כעיר אחת.

החזון איש החיל מונח מהלכות עירוב תחומין, "העיר כולה כד' אמות", גם על הגדרת תחום שקוראים בו מגילה באותו תאריך שקוראים בתוך עיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון – בט"ו באדר. בביטוי "העיר כולה כד' אמות" אין הכוונה לעיר במובן המוניציפלי, אלא מקום אחד שהמשותף לו הוא הרצף האורבני. החזון איש לא נתן משקל כלל לקשר המוניציפלי שבין השכונות החדשות לעיר העתיקה, אלא לרצף ולקשר האורבני בלבד. ההבהרה בגמרא שהכוונה בסמוך "עד כמה?... מיל" היא הגדרה ייחודית שנתקנה בהלכות מגילה, והיא מחייבת את כל הנמצאים במרחב מיל לקרוא גם הם מגילה בט"ו באדר, אפילו אם הם בני עיר אחרת.³

דברים דומים לדברי החזון איש כתב גם רבה של ירושלים, הרב צבי פסח פרנק (שו"ת הר צבי, אורח חיים, ב, סי' קכח, כד–כו):

השכונות שבסביבות ירושלים (העיר העתיקה) אם אין ביניהם הפסק של שבעים אמה ושיריים, קוראים את המגילה בט"ו אדר כירושלים עצמה. שכינה שהיא מופסקת מהבתים המחוברים לעיר העתיקה, אם ההפסק הוא יותר משבעים אמה ושיריים וגם רחוקה היא מחומת עיר העתיקה יותר מתחום שבת וגם אינה נראית משם קורין בה ב"ד.

אם אינה מופסקת שבעים אמה ושיריים, אע"פ שהיא מחוץ לתחום משטח של עיר העתיקה קורין בה בט"ו, והמהדר לקרות בה גם ב"ד חוששים לו שיצא שכרו בהפסדו.

לדברי הרב פרנק (שם סי' קכג) יש לחשוש שמי שקרא מגילה בשכונות ירושלים גם ב"ד באדר עבר על איסור "לא תתגודדו" (דברים יד, א) – "לא תעשו אגודות אגודות" (יבמות יג ע"ב). מרחב מיל הנזכר בהגדרת "סמוך" הוא כשאין רצף בתים מהעיר המוקפת חומה, ובמצב כזה יקראו בט"ו באדר רק ברדיוס מיל מהעיר המוקפת חומה. את מידת הסמיכות בין בית לבית היוצר רצף אורבני לעיר הגדיר הרב פרנק על פי הקריטריונים המקובלים בהלכות תחום שבת, ואף הוא כחזון איש ראה את השכונות החדשות הצמודות לעיר המוקפת חומה כעיר אחת.⁴

כיוון שונה מדברי החזון איש והרב צבי פסח פרנק בהגדרת מקום סמוך, מופיע אצל הרב שלמה זלמן אויערבך ("קריאת המגילה בביה"ח הדסה עין כרם", שו"ת מנחת שלמה, ב, נז; מנחת שלמה תנינא, ב–ג, נט). לדבריו, קו עירוב חצרות של שבת הוא ביטוי למסגרת ולקשר המוניציפלי שבין שכונות העיר, והסיבה שבגללה קוראים מגילה בט"ו באדר אינה בשל העירוב עצמו, אלא בשל הקשר המוניציפלי. עיקר דבריו נגע בזמן מקרא מגילה בבית החולים עין כרם, שנפתח אז והיה רחוק מאוד מהחומה ומשכונות אחרות:

מבואר בשו"ע או"ח בסוף סי' שצ"ח לענין תחומין בשבת דכל שישבה ואחר כך הוקפה מודדין מן החומה. ועיין במגן אברהם סי' ת"א דצורת הפתח גם כן חשיב לענין זה כישב ולבסוף הוקף. ומעתה כמו שלענין תחומין חשבינן להו כעיר אחת ומודדין מהצורת הפתח, הכא נמי לענין מגילה. שהרי בית החולים הדסה חשיב ודאי מעניני העיר, וכמו שכתב המשנה ברורה בשער הציון [סימן תרפ"ח ס"ק ה] דבעינן: "שהוא משתתף עמו בעניניו", שהרי הוא דבר חיוני בשביל אנשי העיר ואלפי אנשים נוסעים יום יום מהכא להתם ומהתם להכא. ולכן לא ידעתי

3 כך פירש הרב יצחק דרזי ("גבולות העיר והכרך לענין מגילה", שבות יצחק – פורים, עמ' לח–ס) את דברי החזון איש.

4 דיון בדברי החזון איש והרב פרנק ראה בספרי: מגילה במוקפות חומה, עמ' 88–92.

מה שכולם טוענים דצורת הפתח לא מהני אלא לעשותו רשות היחיד אבל לא לעיר אחת, וכמדומני דבתחומין מוכח שזה כעיר אחת וחשיב כד' אמות.⁵

הרב אויערבך ציין את דברי המשנה ברורה, שהצביע על הקשר בין המקום הסמוך והנראה לעיר המוקפת חומה: "שהוא משתתף עמו בעניניו". בהקשר זה, עירוב צורת הפתח של שבת מסמן קשר בין כל הכלולים בתוכו, אך הקשר הממשי הוא בהיותם שותפים באותה מסגרת מוניציפלית, שירותים, מסחר, ביטחון וכד'. הוא לא דרש שבין הבתים יהיה רצף שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה, מאחר שבמקום המוקף בצורת הפתח המרחק בין הבתים איננו משנה לעניין הגדרתו כעיר אחת.

הרב אביגדור נבנצל (ביצחק יקרא – סביב המשנה ברורה, ו, דף קנב ע"א), תלמידו הקרוב של הרב אויערבך, נימק את עמדת הרב אויערבך ביחס לבית החולים הדסה ושכונות נוספות:

בבית חולים הדסה עין כרם וכן בשאר שכונות ירושלים אדמו"ר זללה"ה [= הרב שלמה זלמן אויערבך] פסק לקרוא מגילה בברכה ביום ט"ו, משום שתושבי המקום משלמים מסים לעירית ירושלים ונהנים משירותיה, ובהא תליא מילתא ולא בעירוב של שבת.⁶

אם כן ראינו שתי אפשרויות להגדיר מקום סמוך:

- א. רצף אורבני: רצף בתים שהמרחק בו בין בית לבית איננו יותר משבעים אמה ושיריים (החזון איש, הרב צבי פסח פרנק).
- ב. רצף מוניציפלי: היות שבני אותו מקום משתמשים באותם שירותים – מסחר, רפואה, ביטחון ועוד, ומשלמים מיסים לאותה רשות מוניציפלית, הם נחשבים חלק ממנה (הרב שלמה זלמן אויערבך).⁷

5 הרחבה בדעת הרב שלמה זלמן אויערבך (שלמי מועד, עמ' רסד-רסו; הליכות שלמה – פורים, סי' כ, ח-ט, עמ' שנד).

6 דברים דומים כתב הרב נבנצל לרב אליהו שלזינגר (שו"ת שואלין ודורשין, ב, כד, עמ' רד-רה). הרב משה הררי (מקראי קדש – פורים, מהד' תשע"א, עמ' 109) כתב שהרב נבנצל הוסיף ואמר לו בהערת אגב שזו גם טרחה גדולה לקרוא לכל החולים את המגילה שני ימים, ב"ד ובט"ו אדר.

7 הבסיס לכך שהסמוך נהוג כמו הכרך לעניין מקרא מגילה כי יש קשר בין הסמוך לכרך הוא בדברי הגמרא (ה ע"ב), שם נאמר שתושבי הכרך "מיגנו" בתוך החומה. כך נימקו את ההלכה מספר ראשונים, כגון הרשב"א (ב ע"ב, ג ע"ב) – "נתחייב הסמוך לכרך לקרות בט"ו משום דמיגנו בתוך הכרך... וטעמא דכל הסמוך והנראה אליו משום דכיון דמיגנו ומיכסו בכרך הסמוך מימות יהושע דכל שהוא סמוך ונראה לכרך, בשעת מלחמה מתאספין ובאין אל ערי המבצר. והילכך הרי הן כאנשי הכרך ממש והרי הן כמוקפין חומה מימות יהושע"; והריטב"א (ב ע"ב) – "דכיון דמגנו בתוך העיר בשעת צרה ומשתתפי לכל מילי, כדידהו חשיבי לענין מקרא מגילה". כשמספר התושבים במקום הסמוך גדול יותר, כמו המצב כיום בירושלים החדשה, לא יהיה מקום לכל היושבים בסמוך להיכנס לתוך הכרך כדי להתגונן. אשר על כן נראה להסביר שהרשב"א והריטב"א התכוונו להצביע על קשר חברתי, כלכלי וכד' בין בני הכרך לסמוכים, הגנה בעת מלחמה יכולה להיות דוגמה לקשר, אך העיקר הוא שיש קשר בין המקומות. הר"ן (ב ע"א מדפי הר"ף) כתב בפירושו הראשון: "דנראה עמו דקאמר היינו דמתחשב מתחומי העיר דוקא"; הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ב ע"ב): "ונראין הדברים בנראה עמו שהוא מאותו מחוז וטפל לאותו כרך, על דרך מה שאמר: 'בחשבון ובבנותיה' (שופטים יא, כו), 'בית שאן ובנותיה' (יהושע יז, יא)". ייתכן שכוונתו לומר שהמקום הסמוך טפל לכרך מבחינת המעמד והחשיבות, אך ייתכן מצב שמרכז העיר והשירותים הם בחלק של הסמוך. ראה גם: הרב בעז יהושע (שלטי הגבורים, בבא בתרא יא ע"א בדפי הר"ף). הרב אריה לייב (טורי אבן, ג ע"ב) כתב על קשר הדדי בין תושבי הכרך והמקום הסמוך: "רגילין תמיד אנשים של זו בזו ושל זו בזו כל היום, דאי אפשר שזו תקיים מצוות פורים ב"ד וזו בט"ו דנראית כעיר אחת חלוקים במנהגים אלו מאלו ומיחזי מילי דרבנן כחוכא, שהללו קורין ועושין משתה ושאר מצוות היום ולאילו יום זה כשאר ימות החול".

ב. קריאת מגילה בשכונה ששייכת מוניציפלית לכרך אך ללא רצף בתים

הרא"ה קוק (שו"ת אורח משפט סי' קמו, עמ' קעט) כתב:

ב"ה עה"ק ירושלים תובב"א י"ג אדר תר"פ.⁸

כאשר הובאה לפני השאלה ע"ד קביעות קריאת המגילה בבית וגן, עמדתי על המחקר ונתברר לי שכל זמן שלא נתחברה ירושלים בבנינים בתוך שבעים אמה ושיריים, דינה כעיירות מסופקות כמו חברון, טבריה, וכי"ב. אלא שצריכים לקרות בה ב"ד בלא ברכה ובט"ו בברכה, ועיקר פורים שלה היא גם עתה בט"ו.

ולראי' בע"ח יום הנ"ל הק' אברהם יצחק ה"ק.

נעיין בתשובת הרא"ה קוק.

[א] "שכל זמן שלא נתחברה [השכונה ל] ירושלים בבנינים בתוך שבעים אמה ושיריים". במשפט זה כלל הרא"ה קוק את שתי האפשרויות שצינו לעיל. "נתחברה ירושלים" – היות השכונה חלק מהעיר ירושלים, "בבנינים בתוך שבעים אמה ושיריים" – הצורך ברצף בתים שהמרחק ביניהם אינו עולה על שבעים אמה, וכפי שהוסבר לעיל.

[ב] "דינה כעיירות מסופקות כמו חברון, טבריה, וכי"ב". בנוגע לטבריה, בגמרא (ה ע"ב) נאמר "חזקיה קרי בטבריה בארביסר ובחמיסר, מספקא ליה אי מוקפת חומה מימות יהושע בן נון היא אי לא". בהמשך הוסבר שהיה ברור לחזקיה שהעיר מתקופת יהושע בן נון, הוא הסתפק בגלל החומה עצמה, כי אין חומה בצד הפונה לים, והעיר מוקפת רק משלוש רוחות. לרבי יהודה הנשיא היה ברור שיש להגדירה כעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון והוא קרא שם מגילה בט"ו באדר. כפי שצינו לעיל, בגמרא (ב ע"ב) צוינה העיר חמתן כדוגמה לעיר הסמוכה לכרך, והכרך הוא טבריה. גם בירושלמי (א, א) נאמר שטבריה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון.

בנוגע לחברון, כלב בן יפונה אמר ליהושע בן נון על חברון (יהושע יד, יב–יג): "ועתה תנה לי את ההר הזה אשר דיבר ה' ביום ההוא כי אתה שמעת ביום ההוא כי ענקים שם וערים גדולות בצורות אולי ה' אותי והורשתים כאשר דיבר ה'. ויברכהו יהושע ויתן את חברון לכלב בן יפונה לנחלה". רש"י פירש: "ערים גדולות ובצורות הכונה לערים מוקפות חומה". אף על פי כן, הרב דוד בן זמרה (שו"ת הרדב"ז, ב, תרפא) כתב שחברון איננה עיר מוקפת חומה ויש לקרוא בה מגילה ב"ד בלבד. טעמו הוא שחברון איננה מוזכרת במשנה (ערכין לב ע"א) ברשימת שמונה הערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון. ביהודה נזכרו רק הערים חדיד, אונה וירושלים. נימוק נוסף הוא שבגמרא (ערכין לג ע"ב) נאמר שאין עושים ערי מקלט בעיר מוקפת חומה, וחברון היא אחת משלוש ערי המקלט שבעבר הירדן המערבי (יהושע כ, ז).⁹

[ג] "אלא שצריכים לקרות בה ב"ד בלא ברכה ובט"ו בברכה, ועיקר פורים שלה היא גם עתה בט"ו". הנהגתו של האמורא חזקיה בטבריה היא המקור לדיון בנוגע למקרא מגילה בעיר שהיא ספק מוקפת חומה. הרמב"ם פסק (הל' מגילה א, יא):

⁸ זהו תאריך המכתב המופיע בספר, אך זו טעות דפוס. בצילום תשובת הרא"ה קוק בכתב ידו מופיע התאריך: "י"ג באדר תרצ"א. ראה: הרב אברהם קוסמן ("פורים בירושלים בחזונו של מרן הרא"ה קוק זצ"ל", מגד ירחים, 113, עמ' 2–3), ובספרי: מגילה במוקפות חומה, עמ' 76. את המכתב מסר למערכת עלון מגד ירחים בנו של הרב שמואל אליעזרי שהיה רבה הראשון של השכונה (תרפ"ט–תש"ח) ומתלמידי הרא"ה קוק, ואף נסמך על ידו. יש לשער שהוא ששאל את השאלה. כבר שנים רבות, עד היום, בשכונת בית וגן קוראים מגילה בט"ו באדר בברכה ומציינים בה פורים ביום זה בלבד.

⁹ עוד על מקרא מגילה בטבריה ראה בספרי: מגילה במוקפות חומה, עמ' 238–239, 290–295. על מקרא מגילה בחברון, שם עמ' 248–251, 267–275. ראה גם: נעם ארנון ואליעזר אפרסמון ("קריאת מגילה בחברון: השלכות הממצאים החדשים בתל חברון - דיון היסטורי הלכתי, תשפ"ב).

עיר שהיא ספק ואין ידוע אם היתה מוקפת חומה בימות יהושע בן נון או אחר כך הוקפה, קוראים בשני הימים שהן י"ד וט"ו ובליליהם. ומברכין על קריאתה בארבעה עשר בלבד, הואיל והוא זמן קריאתה לרוב העולם.

הרמב"ם כתב ש"ד באדר זה זמן הקריאה לרוב העולם, ולכן כך יש לנהוג מעיקר הדין. הר"ן (ב ע"א בדפי הר"ף) כתב שגם אם נאמר שזה ספק שקול ולא מעיקר הדין, זהו ספק מדבריהם ויש לפסוק לקולא ולא לקרוא בשניהם, אך כדי שלא תיבטל מצוות קריאת מגילה בברכה יש לקרוא ב"ד באדר בברכה משום שזה זמן הקריאה לרוב העולם, ובט"ו באדר יש לקרוא ללא ברכה.¹⁰ הרב יעקב בן אשר (טור שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרפח) פסק:

כך שהוא ספק אם הוקף בימי יהושע אם לאו קורין ב"ד ובט"ו. ולענין ברכה כתב אחי הר"י (הרב יחיאל) ז"ל מסתברא שיקראו בלא ברכה בשני הימים. ביום ט"ו לא יברכו דשמא אינה מוקפת חומה, וביום י"ד לא יברכו דשמא היא מוקפת ועדין לא הגיע זמנה והיא ברכה לבטלה, וכיון דברכה לא מיעכבא למה יכניס עצמו בספק ברכה לבטלה. והרמב"ם כתב שמברכין ב"ד כיון שהוא זמן קריאה לרוב העולם.

הרב יוסף קארו (בית יוסף שם) דן בדברי הטור הללו, אך פסק כמו הרמב"ם (שולחן ערוך, שם, ס"ק ד). כאמור, הרא"ה קוק פסק שבבית וגן יקראו ב"ד באדר בלי ברכה ובט"ו באדר בברכה, שלא כמקובל.¹¹ מה הבסיס לפסיקה זו?

נראה שסוגי הספקות בערים כגון טבריה וחברון הם באשר לכרך עצמו: אם העיר עצמה הייתה מוקפת חומה מימות יהושע, או שאין ספק באשר למצבה בימות יהושע אלא אם חומתה נחשבת כמקיפה את העיר או לא. שם אכן הדין שיקראו ב"ד באדר בברכה ובט"ו באדר בלי ברכה. אך במקרה של שכונת בית וגן, או כל שכונה אחרת משכונותיה החדשות של ירושלים, אין ספק ביחס לכרך עצמו אם הוא מוקף חומה או לא, שהרי ביחס לירושלים ברור לכל שהיא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון. הספק הוא ביחס לסמוך, אם התמלאו הקריטריונים של מקום סמוך או לא.

כשנענין בדברי הרא"ה קוק נראה שדבריו מורכבים משניים. מרכיב ראשון – צריך שיתקיימו שתי האפשרויות שצינו לעיל: קשר מוניציפלי בין השכונות ורצף של בתים. מחד גיסא בית וגן שייכת לירושלים והיא נחשבת כשכונה משכונותיה, אך מאידך גיסא אין רצף של בתים כי יש רווח של למעלה משבעים אמה. ההתלבטות היא מה הדין במצב כזה. האם מספיק תנאי אחד או שיש צורך בשני התנאים?

מרכיב שני הוא השוואת הרא"ה קוק בין הסמוך המסופק לכרך מסופק, כלומר בין בית וגן לחברון ולטבריה. הוא השתמש בדוגמאות הללו כדי להמחיש את היותה של השכונה החדשה מסופקת, אך ההבדל בינה ובין חברון ולטבריה בולט לעין. **שם הספק הוא בכרך עצמו, ובשכונת בית וגן הספק הוא בשכונה הסמוכה, אך לא בכרך.** לכן ציין הרב קוק שגם כאן צריך לפסוק דין

¹⁰ הרב יהודה רוזאניס (משנה למלך, הל' מגילה א, יא) הקשה על דברי הר"ן מהלכה בהלכות הסבה בשתיית ארבע כוסות בליל הסדר. הגמרא (פסחים קח ע"א) התלבטה אם מסיבים בשתיית שתי הכוסות הראשונות או שתי הכוסות האחרונות, ומסקנתה שמסיבים בארבעתן. המשנה למלך הקשה שהיה צריך לפסוק שיש להסב רק בשתיית שתי הכוסות הראשונות כמו שקבעו לקרוא מגילה ב"ד באדר ולא בט"ו באדר. ראה הרחבה בספרי: "הסבה בליל הסדר – מצה וארבעה כוסות", באר יהודה, פסחים, עמ' 252–254.

¹¹ עוד על מקרא מגילה בשכונת בית וגן ראה בספרי: מגילה במוקפות חומה, עמ' 75–78.

ספק, כשהדגם הוא דין עיירות מסופקות, אבל בצורה שונה. קריאת המגילה בברכה תהיה בט"ו באדר, וללא ברכה ב"ד באדר.

קשה להקביל בין דין ספק בכרך עצמו לספק בסמוך. ייתכן בהחלט שהרא"ה קוק היה פוסק אחרת לו שאלה הדומה לשאלת בית וגן הייתה נשאלת בכרך שבו עצמו יש ספק דיני או מציאותי מתי קוראים בו. אבל בשכונותיה החדשות של ירושלים אין כל ספק ביחס לכרך עצמו – לירושלים, אלא הספק הוא ספק דיני בשכונה ולא מציאותי בעיר.

בסמוך מסופק שכזה פסק הרא"ה קוק שיקראו בברכה בט"ו באדר כדי לבטא את הקשר שבין הסמוך לירושלים, ומכיון שבכל זאת חסר התנאי של רצף בתים עד שבעים אמה בין בית לבית יקראו בה גם ב"ד באדר, אך ללא ברכה.¹²

על פי תשובתו של הרא"ה קוק זצ"ל בנוגע לשכונת לבית וגן, כך היה צריך לפסוק גם בשכונותיה החדשות של ירושלים שקמו במשך השנים והיו רחוקות משכונות אחרות, כמו שכונת רמות, הר נוף ועוד. בכל שכונה שקשורה מוניציפלית לירושלים ואין לה רצף בתים של שבעים אמה היה צריך לקרוא מגילה ב"ד באדר ללא ברכה, ובט"ו באדר בברכה, אך פוסקים אחרים כתבו לקרוא בשכונות אלו באותן שנים כמו בעיר מסופקת, ב"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.¹³ כיום כל שכונות ירושלים החדשה הן רצופות, ובכל השכונות קוראים מגילה בט"ו באדר בלבד, והדבר מוסכם על כל הפוסקים.

סיכום

בעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון קוראים מגילה בט"ו באדר בלבד. כך גם במקומות הסמוכים והנראים לה. סמוך – עד רדיוס מ"ל. אם המקום הסמוך התרחב מעבר לרדיוס מ"ל, קוראים שם גם כן בט"ו באדר כשיש רצף של בתים שהמרחק ביניהם אינו עולה על שבעים אמה (חזון איש והרב צבי פסח פרנק), או כשמדובר באותה עיר שתושביה נהנים מאותם שירותים ומשלמים מיסים לאותה רשות מוניציפלית (הרב שלמה זלמן אויערבך).

בערים שיש ספק אם הן מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, ההלכה היא שקוראים מגילה ב"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.

הרא"ה קוק נשאל על זמן מקרא מגילה בשכונת בית וגן, שהייתה רחוקה מהחומה ומשכונות אחרות. הוא פסק שעליהם לקרוא מגילה ב"ד באדר ללא ברכה, ובט"ו באדר בברכה. מקרה זה שונה מערים שיש בהן ספק אם הן מוקפות חומה מימות יהושע בן נון או לא. שם הספק הוא בנוגע לעיר עצמה, ואילו בנוגע לירושלים עצמה אין ספק שהיא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון. הספק הוא בנוגע לשכונה החדשה כמו שכונת בית וגן. השכונה שייכת מבחינה מוניציפלית לעיר ירושלים, אך

¹² על ההשלכה של התשובה הנידונה מהרא"ה קוק על השאלות שהתעוררו בשכונותיה החדשות של ירושלים כתב גם הרב משה הררי (מקראי קודש, הלכות פורים עמ' 108 הע' מא), בשם תלמיד חכם אחד, שייטכן שנימוקו של הרא"ה קוק הוא מפני שהסתפק אם דין נראה הוא גם ביותר ממיל או שדווקא בתוך מ"ל, ולכן פסק שיקראו ב"ד ללא ברכה ובט"ו בברכה. אך נראה שאין כל רמז בתשובה הנידונה לכך שזהו נימוקו של הרא"ה קוק. כמו כן ישנה אפשרות להסביר את התשובה הנידונה על פי דברי הרא"ה קוק (מצות ראייה, אורח חיים, סי' תרפ"ח סע' י) שדין נראה לכרך מתקיים כשהעומד בחוץ רואה את שני המקומות בסקירה אחת, ואילו בבית וגן אולי לא התקיים תנאי זה. אך נראה שאין כך פני הדברים, מאחר שהדיון בתשובה הוא אם שכונת בית וגן נחשבת כסמוכה לירושלים, ואין הדיון בשאלה אם היא נראית.

¹³ על זמן מקרא מגילה בשכונת רמות ובשכונת הר נוף ראה בהרחבה בספרי: מגילה במוקפות חומה, עמ' 174–156.

אין רצף בתים בינה ובין השכונות שקמו קודם לכן, שיש להן רצף בתים עד המרחב של רדיוס מיל מחוץ לחומה. במקרה כזה יש לקרוא מגילה ב"ד באדר ללא ברכה, ובט"ו באדר בברכה. על פי דברי הרא"ה קוק כך היה צריך לפסוק לכל השכונות שקמו במשך השנים בירושלים החדשה שמצבן היה דומה לשכונת בית וגן – שייכות מוניציפלית לכרך אך רחוקות מהכרך, אולם עמדה כזאת לא נזכרה אצל פוסקים שדנו בזמן קריאת מגילה בשכונות החדשות. לפי פסיקתם צריך לקרוא מגילה ב"ד באדר בברכה, והיו שפסקו שיש לקרוא גם בט"ו באדר ללא ברכה.